

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на Мария Здравкова Кирова „Бедността сред жените пенсионери в България (2000 - 2015 г.)“

за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 2.3. Философия (Етика – Социални изследвания на пола)

от доц. д-р Валентина Георгиева Кънева, Катедра Логика, етика и естетика, Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“

Мария Кирова придобива бакалавърска степен по философия във Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ през 2011 г. Образованието си продължава в магистърска програма „Трудова и организационна психология“ в същия факултет. След успешно положени изпити в кандидатдокторантски конкурс през юли 2014 г. е зачислена за редовен докторант по етика в докторантската програма „Социални изследвания на пола“ с научен ръководител проф. д-р Недялка Видева.

Придобитото от Мария Кирова образование е добра подготовка за приложение на комплексния интердисциплинарен подход, към който тя се придържа в представения за защита дисертационен труд. Дисертацията ѝ е посветена на сложна и социално значима тема, каквато е темата за бедността в нейните социално-икономически, но и личностни, възрастови и психологически измерения. Тя е резултат от дълго продължило изследване, което си поставя за цел най-напред да изясни съдържанието на основните понятия, с които работи, както и връзките между тях. В дисертацията са приведени голямо количество емпирични данни с оглед очертаването положението на жените пенсионери в България след 2000 година и са анализирани нормативните документи, които задават политиката на българската държава в посочения период. Изследването е практически ориентирано към проблемите, които произтичат от неравнопоставеността на мъжете и жените в пенсионната система и към набеязването на стъпки за тяхното разрешаване.

Дисертационният труд е добре структурирано изложение, което включва увод, три глави и заключение, в обем от 177 по-големи от стандартните страници без библиографията. В библиографията са посочени голям брой изследвания и нормативни документи на български език и около 70 източника на английски език. При разгръщането на изследването Мария Кирова използва съвременни подходи в етиката и социалните науки. То черпи аргументи от етиката на грижата, разработена в различни варианти във феминистката философия, както и от идеите на Амартия Сен и Марта Нусбаум за развитието на човешките способности, които според дисертантката предоставят възможност за изследване на различните фактори, на които се дължи ограничаването на способността и уязвимостта в конкретен социален контекст, както и за отчитане на субективното преживяване и справяне с ограниченията.

В увода значимостта на изследваната тема – бедността сред жените пенсионери в България, е представена на фона на по-обща тенденция в съвременните европейски общества, свързани с остаряването на населението. Изследването си поставя за цел да анализира взаимовръзките между категориите пол, възраст и бедност, както и да открие причините за и ефектите от съществуващите неравенства. Мотивите за провеждането му са обвързани с „липсата на чувствителност към настоящия момент в България от страна на обществеността и институциите към проблемите на възрастните жени, изпаднали в бедност“ (с. 5) и към аспектите на бедността, които се разпростират в широкия диапазон от материалното лишние до засегнатото достойнство и социалната невидимост. В увода най-общо е описана и структурата на дисертационния труд.

В първата глава на дисертацията са анализирани основните понятия „социално конструиран пол“, „късна зряла възраст“, „бедност“. Тази глава демонстрира добро познаване на различни позиции във феминисткия дебат от средата на миналия век и досега около социално конструираните полови роли и свързаните с тях неравенства. В изложението си Мария Кирова откроява основната функция, приписвана на това понятие по отношение на деконструирането на представените за твърдо установени по силата на природни и социални различия идентичности и отварянето на пространство за избор и самоопределение, както и промяната и прекрояването на властни отношения. Ще оставя настрана съображенията, които имам по отношение на условността на делението на

социално конструиран и „биологичен“ пол, като вземам предвид, че в дисертационния труд акцентът е поставен върху анализа на пола като „основна социална категория, която моделира участието и шансовете за реализация на всеки един в социалния живот“ (с.18). Критичната ми бележка към тази част от текста е свързана по-скоро с допуснатите на места твърде големи обобщения по отношение на мъжете и жените, въпреки че изследването апелира за по-конкретен подход и зачитане на специфични нужди и потребности, както и обобщения от вида „навсякъде по света...“, „във всички общества...“, които са малко чувствителни към проблемите в конкретен контекст и съществените разлики, налични в практиките в различни общества. При все че част от тези обобщения идват от цитираните в текста автори, към всички тях, струва ми се, е необходима по-голяма критическа дистанция.

Смятам, че с основание с оглед на предмета на изследване е взета под внимание теорията на пресечностите, която отчита множествеността на неравенствата, и са очертани трудностите и недостатъчно осветлените проблеми в социологическите теории, които засягат именно изследването на бедността на жените в късната зряла или пенсионна възраст. Стереотипите и стигмите по отношение на старостта и на изследваната група са достатъчно добре открити с акцент върху тези, които се отнасят до остаряващото тяло.

Ще си позволя да направя няколко бележки към тази част на изложението – не толкова критични, по-скоро свързани с възможности за разширяване на анализа. Въпреки че в дисертацията е подчертано, че изследваната група не е хомогенна, много повече съществени за изследването различителни линии биха се проявили, ако бяха зачетени фактори, свързани с принадлежност към раса, етнос, малцинствена група, и др.

Тъй като в дисертацията последователно е следвана една критическа линия на анализа, в първата и в по-малка степен в третата глава като че ли са изпуснати от поглед евентуално положителни страни в живота на хората в късна зряла възраст, свързани с натрупан житейски опит, богатство на преживяванията, пълноценни и подкрепящи приятелски или семейни взаимоотношения и социални връзки, които всъщност биха се вписали добре в списъка на Нусбаум на разгърнатите способности, обвързани с представата за достоен живот.

Що се отнася до основните понятия, анализирани в първата глава, смятам, че изследването би спечелило от по-задълбоченото разглеждане на две централни за

философския и етически анализ понятия: понятието за справедливост, и по-специално социална справедливост – и в рамките на противопоставянето, но и взаимното допълване на перспективите на етиката на справедливостта и етиката на грижата, както и понятието за достойнство.

Втората глава на дисертацията прави впечатляващ с обема си преглед на различни по вид документи, свързани с пенсионно законодателство у нас – преди и след 1989 г., както и на налични статистически данни на Националния статистически институт, Националния осигурителен институт, Института за пазарна икономика и др. Анализът е фокусиран върху пенсионната реформа, която започва от 2000 г., като реализация на приетата *Стратегия за реформиране на пенсионната система*, и проследява по-важните моменти в нея – и в реформите от 2015 г., що се отнася до положението на жените. В тази глава са изследвани основните причини за неравнопоставеността на мъжете и жените в пенсионната система и са очертани конкретните измерения на феномена „феминизация на бедността“ в късна зряла възраст. Въпреки приетите у нас нормативни документи, които следват европейски такива и предвиждат промени в социално-осигурителната система, в системата на здравните и социални грижи за възрастните хора, в областта на образованието, участието и включването им в доброволчески мрежи и др., изводът от преценката на степента на реализация на поставените в тях цели и приоритети в текста е, че повишаването на качеството на живот на възрастните хора е сред най-наболелите проблеми в България, социалната подкрепа за тях е крайно недостатъчна и не винаги адекватна, а връзката между размер на доходите и социално включване/изключване - неоспорима.

Методът на устната история в третата глава на дисертацията е обвързан с възможността да бъдат чути личните житейски истории и споделен личен опит от преживяването на бедността. В началото на тази глава подробно са описани силните страни на метода по отношение на изследваните в дисертационния труд проблеми. Налице е изчерпателна информация за подготовката на изследването, подбора на участниците и основните групи въпроси, около които са структурирани проведените интервюта. Откъсите от личните разкази, включени в дисертационния текст, извеждат на преден план темите за достойния живот и достойните старини като особено травматични за интервюираните. Анализът на Мария Кирова очертава различни измерения на бедността като оскъдни

икономически ресурси, социална изолация и изключеност, ограничаване на възможности. Той откроява и специфични аспекти, които са добра основа за сравнителни изследвания, като обвързването на темата за достойнството преди всичко с финансовата сигурност и независимост. Интервютата дават достатъчен материал за размисъл по отношение на един трудно постижим баланс между съхраняването на самостоятелността, усещането за свобода, личния интегритет и ангажираността с другите, зависимостта и грижата. Друг специфичен аспект е обвързването на „активното стареене“ с продължаващата трудова дейност и заетост.

Материалите, приведени в края на третата глава, които се отнасят до негативни репрезентации и до публичния образ на изследваната група, описват следствията от унизителната представа за „хомогенна група зависими индивиди, източващи социални ресурси“. Особено ценен в тази част на изследването според мен е анализът на срама. Интерес представляват и събраните данни относно запознатостта с държавната политика и налични възможности за подкрепа, интерпретирани като липса на доверие в държавата и държавната политика.

Проведеното емпирично изследване, отразено и анализирано в третата глава на дисертацията, с обобщенията от анализа на резултатите му, смятам за особено съществен принос на дисертацията.

Бих искала специално да подчертая две силни страни на представената за защита дисертация. Първата е много доброто познаване на публикациите на български автори, работещи в различни научни области, но с принос към изследваната тема, и коректното им цитиране. Втората е свързана с проведените по метода на устната история полуструктурирани интервюта в третата глава на дисертацията, които действително „стояват“ разстоянието между теоретичните конструкции, нормативни документи и статистически данни, анализирани в дисертацията и реалните проблеми, като много успешно според мен осъществяват прехода от „абстрактния“ към „конкретния“ друг.

Авторефератът в обем от 35 страници отразява точно съдържанието на дисертацията. Смятам, че приносите са коректно формулирани. Мария Кирова е посочила три свои публикации на български език, свързани с темата на дисертацията, едната от които

е в съавторство. През годините на работа по дисертацията тя е участвала в шест конференции с доклади, които представят различни аспекти на разработваната тема.

В заключение смятам, че представеният за защита дисертационен труд отговаря на изискванията за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ и с оглед на извършената съвместно изследователска работа по подготовката и реализирането на изследването, реалния принос към изследваната проблематика и ангажираността с изследваните проблеми като член на научното жури убедено ще гласувам за присъждането ѝ на Мария Кирова.

Доц. д-р Валентина Кънева

30.09.2020 г.